

ATATÜRK İNKILAPLARINDAN LÂİKLİK

Orhan ALDIKAÇTI

I. ATATÜRK İNKILÂPLARINDAN LÂİKLİK İLKESİNİN ANAYASA KURALI OLARAK KONMASININ NEDENİ

İstiklâl Harbimiz, yurdumuzu işgal eden, Osmanlı İmparatorluğunu dağıtıp, Türkleri Anadolu ortasında birkaç ilden oluşacak bir Devlet haline dönüştürmeye çalışan emperyalist devletlere karşı zaferle sonuçlanan bir mücadele ve memleketimizde bir seri inkılâpların yapılmasını sağlayan dönemin başlangıcı olmuştur.

Sömürge olarak yaşayan topluluklara örnek olan, onlara kurtuluş yolunu gösteren bu mücadele, Atatürk'ün liderliğinde milletçe gerçekleştirilmiştir. Ancak İstiklâl Harbini Atatürk'ün yönetiminde yürüten aydınların bir kısmı sadece bağımsızlık kavgası yapmamışlar, aynı zamanda III. Selim'den ve özellikle Tanzimat'tan sonra üzerinde durulan bir soruyu cevaplandırmaya çalışmışlardır. Bu soru da, Devlet kurma ve teşkilâtlandırma dehâsına sahip Türklerin bir zamanların en ileri, en kudretli ve en medenî İmparatorluğunu kurduktan sonra, insanlığın gelişmesine uyamayarak geri kalmalarının sebepleridir.

Atatürk de nedeni çözmeye çalışmış ve toplumumuzun kalkınmasını, çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini, batı ilkelerini batı yöntemleri ile işlemeyi kabulde görmüştür. Bu gayenin gerçekleşmesi ise, toplumumuzu içinde bulunduğu durumdan harekete geçirecek, çağdaş uygarlık seviyesine giden yola koyacak bir seri inkılâbın yapılmasına doğrudan bağlı idi; ancak yapılacak eylem ve işlemlerin başarıya ulaşması ile toplumumuzun kalkınma çabaları

olumlu sonucu verebilirdi. Bununla beraber toplumun yapılacak inkılâplara göstereceği tepkiyi de dikkate almak gerekiyordu. Millî egemenlik ilkesine kayıtsız ve şartsız bağlı olan Atatürk ve arkadaşları için inkılâplar zorunlu idi. Fakat diğer taraftan millî egemenlik ilkesinin gerçekleşme aracı olan seçimlerin genelliği kuralının uygulanması ile, geleceğini tayin etmek yetkisine sahip olacak seçmenin değişiklikleri nasıl karşılayacağı sorununu da cevaplandırmak gerekiyordu. Seçmenlerin çoğunluğunun inkılâplara karşı oldukları şüphesizdi. Yoksa çoğunluk kendiliğinden onları gerçekleştirirdi; inkılâp yapmaya lüzum kalmazdı. Yapılması gereken topluma getirilecek yeni hayat tarzının toplumca benimsenmesinin sağlanması idi. Bunun için de idare edenlerin, milletin temsilcisi olmak isteyen “güzidelerin”, hangi partiden olursa olsunlar, yapılacak inkılâplar üzerinde birleşerek, en az III. Selim’den beri özlenen düzeni gerçekleştirecekleri ümit edilebilirdi! Fakat bunun aksine, seçim mücadelesi sırasında “güzide”lerin saf vatandaşı, seçmeni, inkılâplar aleyhine harekete geçirerek, iktidara gelmek çabasına girişmeleri ihtimali de vardı. Fakat Atatürk inkılâpçı olarak bu endişelerin etkisinde kalmamıştır. Yolunu seçmiş, yapılacak inkılâpları kafasında oluşturmuş ve uygarlık ve özellikle Türk tarihinden esinlenerek dinî gelişmeyi disipline sokarak düzenlemek istemiştir.

Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan sonra, Devletin gelişmesinde çok kuvvetli katkısı olan din, Devletin duraklama ve gerileme ve çöküş devirlerinde yapılmak istenen islâhat çabalarına karşı çıkarılmış ve reformların amacına ulaşmasını engelleyen bir kuvvet olarak kullanılmıştı.

Atatürk, dini, aslî fonksiyonuna döndürmek, yapmayı tasarladığı inkılâpların karşısına çıkarılmasını önlemek ve dolayısı ile politikanın dışında kalmasını sağlamak istemiştir.

Bunun için de esasen tereddide uğramış ve 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun temelinde bulunan kayıtsız şartsız millete ait bir egemenlik kavramı ile bağdaşması mümkün olmayan saltanat 1/2 Kasım 1922 gecesini kaldırılmıştır. Aynı şekilde hilâfet de 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı kanunla ilga edilmiştir; dinî eğitim yine aynı gün konan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yeni bir statüye kavuşturulmuştur. Bu tasarruflardan sonra konan 20 Nisan 1924 günlü Teş-

kilât-ı Esasiye Kanunumuzun 2. maddesinde bulunan "Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır" hükmü, 10 Nisan 1928 günü kabul edilen anayasa değişikliği ile kaldırılmış ve Devletin resmî bir dini bulunmadığı temel ilkesi toplumun etrafında toplandığı asgarî fikirler nüvesine konmuştur. Batı demokrasilerinde gelişmekte olan lâiklik kavramının benimsenmesi anlamına gelen bu değişiklik pozitif hukuk kuralı haline 3 Şubat 1937 günü dönüşmüş, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri arasında lâiklik de sayılmıştır. 1961 Anayasasında ise lâiklik kavramını daha etraflı ve ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Görüldüğü gibi, memleketimizde lâiklik herşeyden önce batılılaşma çabalarını önlemek isteyen bir dünya görüşünü tesirsiz hale getirmek için kabul edilen bir ilkedir. Fakat lâikliğin millî egemenlik ilkesinin teorik izahını yaptığı demokrasi rejimiyle doğrudan bir bağlantısı vardır ki, o da düşünce hürriyetinin doğal bir uzantısı olması, diğer bir deyişle, demokrasinin temellerinden birini teşkil etmesidir. Yani millî egemenlik ilkesinin Anayasa hukukumuzda konması ve düşünce özgürlüğünün dokunulmazlığının kabul edilmesi ile, lâiklik sorunu kendiliğinden belirmekte idi.

Fakat anlatmaya çalıştığımız gibi, Türkiye'mizde lâiklik sorununun inkılâplara ilişik yanı öncelikle dikkate alınmış ve ilkenin bütünü ile uygulamaya konması geleceğe bırakılmıştır.

Ancak batı hürriyet rejiminin de çok önemli bir yüzünü düzenleyen lâikliğin ne olduğunu sorusunu da cevaplandırmak gerekir.

II. BATI HUKUKUNDA LÂİKLİK

Lâik kelimesi Yunanca'dan gelir; din adamı olmayan kimselere lâikos denilirdi. Yani ruhban sınıfına dahil olmayan kişilerin sıfatı idi. Hıristiyanlığın gelişmesinde aynı kavram korunmuş, din adamlarına clerici, diğerlerine laici denmiştir. Sonra demokrasi gelişmesinde bu kaynaktan hareketle, kilise dışında kalan kişilerin korunmasına yönelik eğilim lâiklik, lâisizm diye isimlendirilmiştir.

Lâiklik ilkesinin demokrasi gibi çetin bir gelişmesi vardır. Demokrasinin temel ilkeleri, kanunlar önünde eşitlik, kamu hizmetleri-

ne girme hakkı ve düşünce hürriyetidir. Bütün fertlerin bu ilkelerden aralarında fark gözetmeksizin yararlanmaları sağlandığı zaman demokrasi düzeni gerçekleştirilmiş demektir. Demokrasi için ilk çabaların başladığı günler, fertlerin bu ilkelerden yararlanmalarına engel olacak faktörler arasında din de bulunmakta idi. Diğer bir deyişle, toplumda çoğunlukta bulunan dinin taraftarları, azınlıkta kalan dine mensup olanların çeşitli alanlarda haklarını sınırılıyor ve örneğin engizisyon mahkemelerinde olduğu gibi, onları odun yığınları üstünde yakılmaya bile mahkûm ederek, hayat haklarına tecavüz ediyordu.

Şu halde, daha başlangıçta “din”in toplumun huzurunu kaçırarak fert hak ve hürriyetlerini ihlâl edecek bir anlayışla uygulanabildiği gözlemlenmektedir. “Din”in böylece bir baskı unsuru olmasından Devlet otoritelerinin de “din”in hizmetinde bulunmasının büyük bir etkisi vardır. Hattâ denilebilir ki, Devlet “din”i bu şekilde “korumasa” “din” böyle bir baskı aracı olamazdı. “Din’e bağlı Devlet” diye isimlendirilmesi mümkün olan bu Devlet anlayışı, tabii olarak vicdan ve inanç hürriyetini kabul etmiyordu. Din vatandaşlar arasında farklılık nedeni oluyor; kamu hizmetlerine giriş dinî inançlara göre düzenleniyordu.

Diğer taraftan, demokrasinin düzeninin düşünce hürriyetini temel aldığı da dikkatten kaçmamalıdır. Düşünce hürriyeti ferdi en sonunda inanç hakkına götürür. Ferde düşünce hakkını verdikten sonra düşüncesi sonunda istediği dinin kurallarını kabul etmek hakkına da sahip olduğu sonucuna varılır. Serbest düşünce sahiplerinin de görüşlerini hiçbir baskıya maruz kalmadan açıklayabilmeleri gerekir. Demokrasi böylece çeşitli fikir akımlarının yanında çeşitli din anlayışlarının da bulunduğu bir “pazar” gibi görünür. Demokrasinin temel prensiplerinin noksansız uygulanabilmesi için, dinin fertler arasında bir farklılaşma nedeni olmaması gerektiği ve bu şartın demokrasinin temel şartlarından biri olduğu sonucuna varılır. Gerçekten, bir toplumun sadece aynı dine bağlı kişilerden kurulabileceğini tasavvur etmek ancak bir faraziye dir.

İşte, lâiklik Devletin resmî bir dini bulunmadığını açıklamaktadır. Anlaşılacağı gibi, herşeyden evvel bir hürriyet meselesidir. Hürriyet konusu üzerine ilk eğilimlerin din hürriyetini istemekle

başladığını tasavvur etmek bile mümkündür. Fakat inanç hürriyetini isteyen ilk düşünürler karşılarında dine bağlı Devleti bulmuşlardır. Dine bağlı Devlet, teokratik rejime göre fertle devlet arasındaki münasebetleri düzenleyen bir Devlettir. Düşünürler hürriyet için savaştıkça karşılarında “din”i de “koruyan” Devleti bulmuşlardır. Devlet mekanizması din’le karıştığı için, din hürriyet savunucularına karşı, toplumda kurulu düzen taraftarlarının kullandığı bir vasıta haline gelmiştir. Böylece ikinci bir safhaya ve karışıklıkların doğduğu, yanlış anlayışların ortaya çıktığı bir devreye girilmiştir. Adetâ bütün mücadele, lâikler - dinciler mücadelesi haline dönüşmüş ve lâiklerin değiştirmek istedikleri düzenin temeli dine dayandığı için, din taraftarları lâikleri din düşmanı telâkki etmeye başlamışlardır.

Gerçekte, lâiklerin tutumunda dinin Devlet içindeki imtiyazlı durumuna son vermek arzusu temeldi; fakat bunu dine karşı hasım oldukları için değil, fertler arasında eşitliğin sağlanması amacıyla yapıyorlardı. Ve bu gayenin gerçekleşmesi ile din yine belirli kişilerin inanç kaynağı olmakta devam edecek, herkes “genel ahlâka, kamu düzenine aykırı olmamak” şartıyla dinî görevlerini yerine getirmekle serbest olacaktı.

Fakat lâiklik aynı zamanda dinî eğitim meselesini de yaratıyordu. Gerçekten dine bağlı Devlette, din Devletin yapıcı unsurlarından biri olarak görüldüğünden, diğer bir deyişle, Devletin resmî bir dini bulunduğundan, eğitim işlerinin devletçe görülmesinde sakınca yoktur. Fakat lâiklik prensibi Devletle dinin bağlarının kopmasını savununca, vatandaşlar arasında çeşitli din ve mezhep taraftarlarının eşitlik hakkı kabul edilince, Devletin sadece tek bir dinin eğitimini yapamayacağı, çeşitli inanca sahip olan ve hattâ hiçbir inancı bulunmayan mükelleflerden alınan vergilerin tek bir din veya açıkça din için sarfolunamayacağı iddia olunmuştur. Bu iddianın soruya sadece lâiklik açısından bakılınca kolayca varılması mümkün bir sonuç olduğu da âşikârdır. Ancak lâiklik prensibinin ortaya çıkardığı din eğitimi meselesi çocuklarına dinî terbiye vermek isteyenlerin, din eğitimi temel alan “Özel Okullar” (Serbest okullar) açmaları ile sonuçlanmıştır. Özel Okulların açılması yeni meseleler ortaya koymuştur. Gerçekten mesele Esas Teşkilât Hukuku açısından alâka çekici ve çok önemli bir sorunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Devlet fonksiyonlarının sınırı nedir? Ferdin ken-

dini mes'ut edecek maddî ve mânevî değerleri elde etmeye gücü yetmediği zaman Devletin yardımını istemesi gibi, din eğitiminde yetersiz olan imkânlarını Devletin tamamlamasını istemeye hakkı var mıdır? Bu şekilde bir yardım, Devlet fonksiyonları, hattâ Sosyal Devlet anlamı içine girer mi? Diğer bir deyişle, Devlet özel okullara yardım etmeli midir? Soru şiddetli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Ve halen lâiklik prensibinin en kuvvetli taraftarları ve hasımlarının bulunduğu memleketler olan Fransa ve Belçika'da partiler arasında iktidar mücadelesinin etrafında döndüğü "memleket dâvalarından" birini teşkil etmektedir.

Tartışmada kesinlikle ayrılması mümkün iki grup meydana çıkmıştır. Bir tarafta, dinî eğitimi temel amaçlarından biri kabul eden özel okul tarafları ve lâikliği sadece bir hürriyet meselesi görüp, Devletin gerektiği zaman yardım etmesini tasvip edenler; diğer taraftan lâiklik prensibini Devlele din arasındaki bütün ilgilerin kesilmesi şeklinde anlayanlarla, inançdan yoksun olup, dinin toplum içinde yeri olamayacağını savunanlar bulunmaktadır ki, bu ikinci grup her türlü yardımı reddetmektedir.

III. TÜRKİYE'DE LÂİKLİK

Batıda ana hatlarını çok geniş şekilde belirttiğimiz lâiklik sorununu memleketimizde de en az aynı şiddetle ihtilâfların kaynağı olmuştur ve olmaktadır. Ancak bizde lâiklik meselesi bir de etkisini gayet kuvvetle belli eden, dinin ıslâhat çabalarına karşı çıkarılmak istenmesi ile de daha başka bir önem kazanmıştır. Gerçekten yapılması tasarlanan yenilik hareketlerinden herhangi bir şekilde zarar göreceklerini sananlar kurulu düzen tarafları ile birlikte dini, bu çabalara karşı bir silâh gibi kullanmak istemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş devresinin belirgin niteliklerinden biri de budur. Düşüş her tarafta, fakat bilhassa ilmiye sınıfı arasında olmuş, ve din öğretimi ve eğitimi için yeterli olmayan kişilerin elinde din, bütün yenilik hareketlerine karşı kullanılmış ve Cumhuriyet devrinde de hâlâ kullanılmak istenmektedir. Gerçi, durum batıda da kısmen böyle gelişmiştir, fakat oralarda meselenin hürriyet yönü daha fazla mücadele konusunun özünü teşkil etmiştir; buna mukabil biz-

de belirtildiği gibi, din bilhassa, ilerleme çabalarına karşı konmada bir araç haline getirilmiştir.

Bu tarihî gözlemi yapan Atatürk, düşündüğü inkılâpların başarılması için dini, siyasî bir kuvvet, toplumda inkılâplara karşı konacak bir silâh olmaktan çıkarmak için, inkılâpları dinî alana da intikal ettirmeyi zarurî görmüştür. Hilâfetin kaldırılması ile birlikte kabul olunan Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu gerçekleştirilişin nazari olarak olumlu bir örneğidir. Gerçekten, Devlet denetimi dışında her çeşit dinî eğitim yasak edilerek, yetersiz din adamlarının başıboş bir tarzda faaliyette bulunmaları önlenmiştir. Fakat aynı kanuna göre, Devlet dinî eğitimi üzerine almışken, bu alanda hiçbir şey yapmamıştır. Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen ana ve babalar bu imkândan mahrum kalmışlar veyahut kendilerinin yetersiz olan bilgileri ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Bu gelişme, yâni Tevhid-i Tedrisat Kanununun bu uygulanması, lâiklik adına yapılmıştır. Halbuki görüldüğü gibi, bir halkın din eğitiminin, dinî bilgilerden mahrum edilmesi ile lâiklik arasında ciddî bir münasebet kurmak zordur. Fakat bu yanlış uygulama lâiklik adına yapıldığından çocuklarına dinî bilgi vermek isteyenler, fakat muvaffak olamayanlarda, çocukları dinî bilgiden yoksun olarak yetiştiği için biraz fazla kolaylıkla lâikliğin dinsizlik olduğu inancı doğmuş ve yerleşmiştir. Bundan dolayı bizde de lâiklik - din arasında bir çatışma Cumhuriyetin ilânından hemen sonra şiddetlenmiştir ve hâlâ devam etmektedir.

IV. ATATÜRK İÇİN LAİKLIĞIN TÜRKİYE CUMHURİYETİNDEKİ YERİ

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarken, millî egemenlik ilkesinin bilincine ermiş olan Atatürk, 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında, dini, batılılaşma çabalarına karşı kullanmak isteyenlerin de toplandığını görünce partiyi kapatmıştı. Sonra, inkılâpların önemli bir kısmını gerçekleştirdikten sonra, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması sırasında, arkadaşı Fethi Bey'e yazdığı mektupta "memnuniyetle görüyorum ki, lâik Cumhuriyet esasında beraberiz. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisinde aynı te-

mele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyetin esaslarından sayarım” diyerek, lâik temele dayanmayan bir Cumhuriyet tasarlamayacağını ve iyi niyetli, yani inkılâpları benimseyen insanlardan oluşan siyasî partilerin, Türkiye'nin kalkınmasını ve uygar milletlere yetişmesini sağlayabileceklerini açıklamakta idi.

Lâiklik Atatürk inkılâplarında bütün diğer inkılâpların mihenk taşı idi.

V. ATATÜRK'TEN SONRA UYGULAMA

Çok partili rejime geçildikten sonra, Atatürk'ün duyduğu endişelerin yerindeliği 27 Mayıs'tan önce ve sonra anlaşılmıştır. İlk çatlaklar maalesef Cumhuriyet Halk Partisinde, Atatürk'ün partisinde görülmüştür. Tek parti döneminde, yabancı bir Devlet başkanı ile birlikte camide namaz kılmayı lâikliğe aykırı sayan İsmet İnönü, çok partili döneme geçilince partisinde 1948'de başlayan dini siyasete âlet etme eğilimini hiç olmazsa Ankara ili içinde engelleyememiştir. 1950'de iktidar değişikliğinden sonra bir siyasî parti, Demokrat Parti iktidarı tarafından mahkeme kararı ile aynı gerekçe ile kapatılmış, fakat Emirdağ'da ikâmete mahkûm edilen Nurcu akımının lideri Said-i Nursî Menderes hükümetinin İçişleri Bakanı tarafından yapılan tamimle çıktığı yurtiçi seyahatte adeta törenlerle karşılanmıştır. Bu devirde Tevhid-i Tedrisat Kanununun amacına uygun olarak okullarda din dersleri konduğu halde, köyler, kazalar ve şehirlerde ehliyetleri şüpheli kişiler tarafından yönetilen, Kur'an kursları açılmış ve geliştirilmiştir. Bütün bu gelişmeyi durdurmak için, 1961 Anayasasında din ve vicdan hürriyeti, eğitimin çağdaşlığı 19 ve 21. maddelerde düzenlendiği halde, koalisyonlara başkanlık eden ve belki de koalisyonların bozulmasını demokrasi rejiminin devamı için bir tehlike sayan İsmet İnönü bu sefer de, yukarıda belirtilen Kur'an kurslarının lâiklik ilkesine aykırı olduklarını ileri süren İstanbul İl delegelerine 1962'de “bir devrin üzerinde rötüş yapmakla, onu inkâr etmek arasında farka dikkatinizi çekerim. Biri hayatîyetin, diğeri dönüş arzusunun ifadesidir” diye cevap vermiştir. Anlaşıldığına göre bu Kur'an kursları rötüş olmakta idiler. Gelişme ürününü vermekte gecikmemiş, Millî Nizam Partisi dinî amaç-

larla kurulmuştur. Partinin Anayasa Mahkemesi tarafından lâikliğe aykırı faaliyetten dolayı kapatılmasından sonra, bu sefer Millî Selâmet Partisi ortaya çıkmıştır.

Yaşadığımız olaylar Atatürkçü görüşün doğruluğunu ve şaşmazlığını yine doğrulamaktadır. Toplumumuzun kalkınma sırasındaki ihtiyaçlarını bu kadar kesinlikle tesbit edebilen bir Devlet adamı elbetteki dahi'dir. O dehayı anlamak ve izinden gitmek gerek.